

פרשת ואתחנן

לאו ד"בל תוסיף" – כולל איסור הוספת מצוה חדשה לתרי"ג

ד, ב לא תִּסְפוּ... וְלֹא תִגְרְעוּ

איסור "בל תוסיף" הוא אולי המצוה היחידה אשר אינה כתובה בארבעת החומשים הראשונים של התורה וכתובה פעמיים בחומש דברים. חז"ל בספרי מתייחסים לאיסור בל תוסיף שבפרשת ראה (יג, א) ולא זה שבפרשתנו. מקובל ליחס זאת לכך שהספרי העוסק בחלק ההלכתי של החומש, רק מתחיל אחרי ההקדמה הארוכה של תוכחת משה לעם ישראל לפני מותו, המסתיימת לקראת פרק יב שבפרשת ראה.

אולם עיון מעמיק בשתי הפרשיות, הן בניסוח האיסור והן במסגרת אשר בה האיסור כתוב, יגלה לנו שאין כאן ענין של 'משנה תורה' (כפילות) במשנה תורה, אלא אולי שתי מצוות שונות או שני חלקים והיבטים שונים שבמצוה אחת. חז"ל ובעקבותיהם רש"י ורמב"ן וגדולי המפרשים פירשו, שאיסור בל תוסיף חל על שינוי פנימי בתוכן המצוה, כגון חמש טוטפות בתפילין, או בזמן שהמצוה נוהגת, כגון הישן בסוכה בשמיני עצרת וכדו'. היה זה הרמב"ן אשר כתב כי איסור בל תוסיף אף יחול על המוסיף מצוה מעבר לתרי"ג, וזה לשונו (דברים ד, ב): ...ולפי דעתי, אפילו בדא בלבו לעשות מצוה בפני עצמה, כגון שעשה חג בחודש שבדא בלבו כירבעם (במלכים-א יב, לג) עובר בלאו (של בל תוסיף).

הרי לפנינו מישור חדש באיסור בל תוסיף. לא הוספה בגוף המצוה לבדה אסורה, אלא תוספת מצוה על המצוות שניתנו למשה בסיני נחשבת אף היא לעבירה על בל תוסיף. ואמנם לכאורה תמוה הדבר, וכי לא קל וחומר הוא?! הרי אם עוברים על בל תוסיף על ידי הוספת חלק בתוך מצוה קיימת, כאשר מנין תרי"ג נשאר שלם, כלום לא נעבור על בל תוסיף כאשר מעיזים להוסיף מצוה חדשה לגמרי?!

הרמב"ן אמר את סברתו בענין איסור בל תוסיף של מצוה מעבר לתרי"ג בלשון

וּלְפִי דַעַתִּי, זוּהִי לְשׁוֹן הַמִּקְבִּילָה לִ'יִרְאָה לִי' הַמוֹפִיעַ בְּרַמְבַּ"ם מִשְׁנֵה תוֹרָה, שִׁפְיֹרְשׁוֹ שֶׁאֵין לוֹ מִקּוֹר בְּרוּר בַּחֲז"ל. וְהִנֵּה לִפְנֵינוּ מִקּוֹר מִקְבִּיל שֶׁאֵף הוּא קוֹבֵעַ כְּרַמְבַּ"ן. מִדְּרַשׁ לִקְחַ טוֹב, פְּסִיקְתָּא זוּטְרָתָא: "לֹא תִסְפוּ עַל-הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם, וְלֹא תִגְרְעוּ". מֵה גוֹרֵעַ שֶׁמַּחֲלֵל מִצְוָה, אֵף מוֹסִיף שֶׁמַּחֲלֵל מִצְוָה, כְּגוֹן (הַחֵג) שֶׁעָשָׂה יִרְבַּעַם בֶּן נִבְט בַּחוּדֵשׁ שֶׁבָדָא בַלְבוּ.

וְלִהְבֵּהֶרֶת הָעֵנִין, הָרִי לִפְנֵינוּ הַפְּסוּקִים בְּעֵנִין יִרְבַּעַם.

מִלְכִים-א (יב, לב) "וַיַּעַשׂ יִרְבָּעָם חֵג בַּחֲדָשׁ הַשְּׁמִינִי בַּחֲמִשָּׁה-עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ, כְּחֵג אֲשֶׁר בִּיהוּדָה, וַיַּעַל עַל-הַמִּזְבֵּחַ, כִּן עָשָׂה בְּבֵית-אֵל לְזִבְחַ לְעֹגְלִים אֲשֶׁר-עָשָׂה, וְהָעֵמִיד בְּבֵית אֵל אֶת-פְּהֵי הַכְּמוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה".

פְּסוּק לֵג "וַיַּעַל עַל-הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר-עָשָׂה בְּבֵית-אֵל בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם בַּחֲדָשׁ הַשְּׁמִינִי בַּחֲדָשׁ אֲשֶׁר-בָּדָא מְלָבוּ, וַיַּעַשׂ חֵג לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעַל עַל-הַמִּזְבֵּחַ לְהַקְטִיר".

וּמִפְּרֵשׁ הַרְד"ק (ד"ה בַּחוּדֵשׁ הַשְּׁמִינִי):

הַחֲלִיף הַחוּדֵשׁ הַשְּׁבִיעִי בַשְּׁמִינִי לְהַרְחִיק יִשְׂרָאֵל עוֹד מִחוּקוֹת יְרוּשָׁלַיִם. אוֹ אִם יִהְיֶה בִּישְׂרָאֵל שִׁירְצוֹ לִלְכַת בַּחֵג הַסּוֹכוֹת בִּירוּשָׁלַיִם, כְּמוֹ שֶׁאֹמֵר (דְּבָרֵי הַיָּמִים-ב יא, טז) "הַנִּתְּנִים אֶת-לְבָבְכֶם לְבַקֵּשׁ אֶת-ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כִּי יִרְשָׁלַיִם לְזִבְחֵךְ", עָשָׂה הוּא חֵג בַּחוּדֵשׁ הַשְּׁמִינִי. כִּי כִבְר שְׁבוּ לְבֵיתֵם הַהוֹלְכִים לִירוּשָׁלַיִם, וַיְהִיו שֵׁם בְּבֵית אֵל בַּחֵג אֲשֶׁר עָשׂוּ מִירַאת הַמֶּלֶךְ, עַכ"ל הַרְד"ק.

לְפִי הַפִּירוּשׁ הַרְאִשׁוֹן שֶׁל הַרְד"ק ('הַחֲלִיף') אֵין כַּאֲן תּוֹסֶפֶת עַל מִצְוֹת עֲלִיה לְרַגֵּל, כִּי אִם שִׁינּוּי פְּנִימִי בַתּוֹךְ הַמִּצְוָה, כְּלוֹמֵר בְּזִמְנָה. בְּמִקּוֹם לְחוּג אֵת חֵג הַסּוֹכוֹת בַּחוּדֵשׁ תְּשֵׁרִי, קִבַּע אֵת מוֹעֵדוֹ לַחוּדֵשׁ מִרְחֻשׁוֹן. אִמְנֵם מַעִיד עֲלֵיו הַתְּנִיךְ שֶׁזֹּאת "בָּדָא מְלָבוּ", אֲבָל בְּרוּר שִׁירְבַעַם יָדַע הֵיטֵב לְבַסֵּס אֵת 'חִידוּשׁוֹ' שֶׁלּוֹ עַל הַבְּנֵה מַחוּדֶשֶׁת ו'לְמַדְנִית' בְּסוּגִיָּה בַתּוֹרָה. הַתְּאָרִיךְ, חִמְשָׁה עֶשֶׂר לַחוּדֵשׁ נִשְׂאָר, כִּי בּוּזָה אֵי אִפְשֵׁר לְגַעַת בְּלִי לְסַתּוֹר אֵת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה. ה'חִידוּשׁ' שֶׁל יִרְבַּעַם הִיָּה בַּחוּדֵשׁ עֲצָמוֹ, מִרְחֻשׁוֹן בְּמִקּוֹם תְּשֵׁרִי, כְּלוֹמֵר, הַחוּדֵשׁ הַשְּׁמִינִי בְּמִקּוֹם הַשְּׁבִיעִי. כִּיִּצַד בִּיאָר יִרְבַּעַם אֵת ה'חִידוּשׁ' שֶׁלּוֹ?

הַשְּׁכִיל לְעַמּוֹד עַל כֵּךְ אַחַד מִגְּאוּנֵי לִיטָא מִתְּקוּפַת הַזּוּהָר שֶׁלָּה הִלָּא הִיא תְּקוּפַת

וולוז'ין, הגאון רבי יהושע הלר (העליר) ז"ל בספר 'אהל יהושע' (ליקוט ב' מהדורת ירושלים תשנ"ד), וזה לשונו:

... "וַיַּעַשׂ יַרְבְּעָם" ... ופירש רש"י: דרש להם הוא חודש האסיף, ובו ראוי החג להיות, עכ"ל. ולהבין ענין דרשתו אשר בדא מעצמו בלי קבלה, אחרי אשר אנחנו יודעים כי ירבעם היה גדול בתורה מאד, כמו שאמרו ז"ל בחלק (סנהדרין קג, ב) ... והנה חג הסוכות מצינו בתורה שקבע לו זמן בחמשה עשר יום לחודש השביעי, בא בשני מקומות, והם: א. בפרשת אמור (ויקרא כג, לט) כתוב "בַּחֹמֶשֶׁת יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַסְפֹּךְ אֶת־תְּבוּאֵת הָאָרֶץ". ב. בפרשת פנחס (במדבר כט, יב) "וּבַחֹמֶשֶׁת יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא־קֹדֶשׁ". ובחמשה מקומות מצינו שצותה עליו התורה בלי קביעת זמן בחודש, רק תלתה אותו בזמן האסיפה של תבואה, והם: (א) "וְחַג הָאֶסְיִף" (שמות כג, טז), שפשיטה דקרא: חג הבא בזמן האסיפה... (ב) "בְּאַסְפֹּךְ אֶת־מַעֲשֵׂיֶיךָ" (שם שם). (ג) "וְחַג הָאֶסְיִף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה" (שם לד, כב). (ד) "בְּאַסְפֹּךְ אֶת־תְּבוּאֵת הָאָרֶץ" (ויקרא כג, לט). (ה) "בְּאַסְפֹּךְ מִגְרֵנְךָ וּמִיִּקְבֹּךָ" (דברים טז, יג).

[נמוסיף הגאון ר"י הלר ז"ל לבאר את הלמדנות של ירבעם] וסבר ירבעם ודרש שעיקר קביעת חג הסוכות הוא בזמן אסיפת התבואות, ואם יתאחר זמן האסיפה, יאחרו החג גם כן. ומה שכתוב שתי פעמים "בַּחֹמֶשֶׁת יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי", הוא משום דרוב הפעמים הוא כך, ולא דבר הכתוב אלא בהוה. ולכן בעתו (של ירבעם) שנתאחרה זמן הרביעה וכמו שיעדה התורה (דברים יא, טז) "וְיִסְרְתֶם וְעַבְדְתֶם וגו' וְעֲצַר אֶת־הַשָּׁמַיִם וגו' - ונתאחר גם כן זמן אסיפת התבואה, בדא מלכו לפי דרשתו לעשות החג בחמשה עשר לחודש השמיני. קבע יום חמשה עשר כמו שכתוב בתורה, ואיחר חודש אחד להסכים עם זמן האסיפה. וזהו שכתב רש"י ז"ל בקיצור לשונו הטהור: 'דרש להם הוא חודש האסיף ובו ראוי החג להיות'. אמנם היה יתכן (=אפשרי) לו לבדות כן אם יהיה הפירוש של "בְּאַסְפֹּךְ" - בזמן האסיפה. אבל אם נדרוש את משמעות האות

ב' במלה "בְּאֶסְפָּךְ" - 'בפסולת גורן ויקב' נכלומר, באמצעות החומרים האלה כדדריש ליה רבי חנינא בראש השנה (יג, א) ורבי יוחנן (בסוכה יב, א), הנה הפירוש של "חג האֶסְיף" אינו שבא בזמן אסיפה או קציר, רק שהוא שם החג על שם שהסוכה מסוככת בפסולת גורן ויקב... ואין מקום לדרשה של דופי של ירבעם, עכ"ל הגאון ר"י הלר, תלמידו של רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל.

אם כן, לא 'רפורמי' היה ירבעם אלא למדן מן המדרגה הראשונה. מטרתו היתה ברורה - להרחיק את ישראל מבית המקדש ומן התורה הנאמנה. אבל האמצעי היה על ידי בית המדרש של פשוטו של מקרא! הרי "אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטֹּת", ואם חמש פעמים קבעה התורה שזמן חג הסוכות הוא בעת האסיף, ורק פעמיים קבעה את המועד ט"ו בתשרי, על כרחנו לומר ש"בְּאֶסְפָּךְ" במשמעות של בזמן אספך הוא הקובע. ויקוב פשוטו של מקרא את ההר של המדרש המפרש "בְּאֶסְפָּךְ" = באמצעות מה שאתה אוסף. מאות בשנים לפני הצדוקים הבייתוסים סלל הלמדן ירבעם את הדרך להפיגין חרדיות לדבר ה', כאשר פוסקים הלכה אליבא דפשוטו של מקרא.

ירבעם בן נבט ואלו שבאו אחריו (הצדוקים, הקראים, המשכילים ואנשי האקדמיה ועוד) שכחו את דברי הרמב"ן בתחילת השגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם שחז"ל קבעו ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו", ולא אמרו ש'אין במקרא אלא פשוטו'. לא השכילו להבין כי השאלה אינה מהו הפשט, כי אם מה מלמד הפשט במסגרת השלימות של שבעים פנים בתורה. האומר ש"עין פחת עין" פירושו ממש, צודק אולי אליבא דפשט. אבל הקובע שראובן אשר הוציא את העין של שמעון נענש בזה שמוציאים את העין שלו - כופר בכל התורה כולה. כי הפשט יפשט והמדרש יידרש, ואלה ואלה דברי אלקים חיים, וההלכה כמדרש, והפשט יילמד וילמד פן נוסף של אמיתות ושלימות התורה. ומדרשת הדופי של ירבעם הלמדן אשר השכיל ויצר עמל עלי חוק, ולא בלי חוק, אנו ממשיכים אצל גדולי האחרונים. היה זה הגר"א מוילנא אשר השכיל להראות ששני הסוגים של כל תוסף (בגוף המצוה או מצוה חדשה) מעוגנים בפשוטו של מקרא, על פי הכתוב בפרשת ואתחנן ובפרשת ראה.

אדרת אליהו (דברים יג, א): "אַתְּ כָּל־הַדְּבָר וְגו' תִּשְׁמְרוּ לְעִשְׂוֹת, לְאֶת־תִּסְּךְ". פירוש, להוסיף על גופא דמצוה, כמו על לולב וציצית,

לא יפחות מארבע ולא יוסיף על ארבע. מכאן אמרו (זבחים פ, א) לא יוסיף מתנה אחת (של דם) על מתן ארבע [קרבן הדורש ארבע מתנות], ולא על מתן אחת [קרבן הדורש מתנה אחת של דם בלבד]... ומה שנאמר בפרשת ואתחנן "לא תספו על-הדָבָר... וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ", דרשו שלא יוסיפו על תרי"ג המצוות. כי בתחילה נכלומר לפני דין כל תוסיף שבפרשת ואתחנן אמר, "שָׁמַע אֶל-הַחֲקִים וְאֶל-הַמְשָׁפְטִים (=תרי"ג) אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת", ועל זה אמר "לא תספו על-הדָבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם". ובפרשה זו (ראה) אמר, "אֵת כָּל-הַדָּבָר" [=כל מצוה ומצוה], דרשו חז"ל שבאותה מצוה גופא לא תוסיפו ולא תגרעו, עכ"ל הגר"א.

הרי פשוטו של מקרא בקדושה ובטהרה. התורה אוסרת תוספת על מניין המצוות בהביאה בפרשת ואתחנן את האיסור אחרי האזהרה לשמוע "אֶל-הַחֲקִים וְאֶל-הַמְשָׁפְטִים (=תרי"ג). בפעם האחרת כתוב האיסור של כל תוסיף אחרי האזהרה לשמור את "כָּל-הַדָּבָר", כלומר דבר דבר בשלימותו ("כָּל" = כולו).

הסבר מקיף וממצה בשיטה זו של הלקח טוב הרמב"ן והגר"א ניתן על ידי הגאון ר' בצלאל בן הרב משה הכהן בשאלות ותשובות שלו בשם 'ראשית ביכורים'. בחיבורו זה עוסק המחבר בשאלה נוספת: האם חל איסור כל תוסיף רק על בית הדין או גם על כל יחיד ויחיד בישראל? המחבר מוכיח מן המקראות עצמם כי אמנם חל האיסור גם על היחיד וגם על בית הדין. יש להניח כי בית הדין ירצה להוסיף מצוה חדשה, שעה שהנטיה אצל היחיד היא לשנות את המצוה על ידי תוספת בפרטיה. הרב המחבר, מגאוני וילנא, מראה כיצד הפסוק בפרשת ואתחנן הכתוב בלשון רבים ("תספו") מופנה אל חברי בית הדין, העלולים לטעות ברצותם להוסיף מצוה חדשה על מנין תרי"ג המצוות. מאידך גיסא מופנה הפסוק שבפרשת ראה, הכתוב בלשון יחיד ("תִּסֹּף"), אל כל יחיד ויחיד בישראל אשר יחפוץ לשנות מצוה זו או אחרת על ידי תוספת או גרעון בה. מה שהגר"א דייק מהתוכן הכללי של הפסוקים בשני האיסורים, דייק הרב כהן מעצם הצורה של הפועל 'להוסיף' שבשני הפסוקים, פעם בלשון יחיד ופעם בלשון רבים.

שאלות ותשובות 'ראשית ביכורים', (דפוס וילנא 1869, עמודים יט-כ), וז"ל:

ואולם נראה לי דיש לבאר באמת, דלמה נאמרו שני לאוין הללו [בל תוסיף, ובל תגרע] בפרשת ואתחנן בלשון רבים, ולמה חזרו ונשנו עוד בפרשת ראה רק בלשון יחיד? לכן נראה דתרווייהו צריכי, ותרווייהו איתנייהו [ושניהם קיימים] באמת. דבפרשת ואתחנן שנאמרה בלשון רבים, ודאי דקאי על המוסיפין איזה מצוה חדשה בתורה יותר על תרי"א שזה לא שייך כלל רק על בית הדין הגדול שירצו לחדש איזה מצוה על כל ישראל או לגרוע ולעקור איזו מצוה מתרי"א מצוות מישראל. שעל זה נאמר "לא תספו על-הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו" וכו' בלשון רבים, דעל בית הדין הגדול בלבד שייכי האזהרות הללו. אבל בפרשת ראה שחזרו ונישנו, רק בלשון יחיד בלבד, ודאי דלא קאי רק על כל יחיד שרוצה להוסיף באיזה מצוה עצמה על מנינה [=פרטיה] המפורש בתורה, או הנודע לנו בקבלה בתורה שבעל פה. כגון המוסיף על ברכת כהנים יותר על הברכות המפורשים בתורה, או חמישה מינים בלולב, או חמישה טוטפות, יותר על המקובל אצלנו בתורה שבעל פה. שעל זה נאמר גם לכל יחיד בפרשת ראה "את פל-הדבר וכו' לא-תסף עליו ולא תגרע" וכו' [בלשון יחיד]. והיינו [הסיבה] דבספרי שם (בואתחנן) לא הובאה דרשה זו... למוסיף בלולב ובציצית ובברכת כהנים, רק בפרשת ראה לבד, ולא בפרשת ואתחנן... ומיושב גם כן מה שכתב בזה דלמה לא הביא הרמב"ם ז"ל וכל מוני המצוות לשני לאוין הללו בל תוסיף ובל תגרע רק מקראי בפרשת ראה לבד, ולא הביאו מהקודם מפרשת ואתחנן גם כן... לפי מה שכתבתי אתי שפיר, דהרי גם בספרי לא הובאה דרשה זו רק בפרשת ראה, והיינו משום דהרמב"ם ז"ל ומוני המצוות הביאו הלאוין האלו למוסיף וגורע במצוה [=בתוך המצוה] עצמה על הכתוב [במפורש] או על המקובל [בעל פה]... ואתי שפיר שהביאו כל זה מקראי בפרשת ראה לבד דכתיב בלשון יחיד, עכ"ל.

ברור שלא התכוין המחבר לחלק בין סנהדרין ובין יחיד, אלא בין מצוה חדשה ובין פרטי המצוה, כאשר דבר הכתוב בהוה, שמטבע הדברים יהיה זה הבית

דין אשר עלול לעסוק במצוות חדשות, בעוד היחידים עלולים לפגוע בפרטי המצוה.

יצויין כי הרב המחבר התיחס לתרי"א מצוות, ובודאי הגמרא (מכות כג, ב) בדבר "תוֹרַ"ה צְוָה־לָנוּ מִשָּׁה", ו"אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה" לא נעלמה ממנו. ואולי כוונתו לשש מאות ואחת עשרה מצוות נוסף על איסור בל תוסיף ואיסור בל תגרע שבהן אנו עוסקים. ושמא כוונתו דוקא על פי הגמרא במכות, דהיינו לאותן תרי"א מצוות שקיבלנו מפי משה מפי הגבורה, שדוקא באלה (ולא במצוות ששמענו מפי הגבורה) יש חשש לאיסור בל תוסיף.